

rasında ise Ufa'daki Rusya Müslümanlarının Merkezi Dinî Nezâreti, İç Rusya ve Sibirya bölgesindeki müslümanların merkezi konumundadır (Rusya'nın batı bölgeleri ve Kafkasya müslümanları ayrı örgütlenmeye sahiptir).

2010 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre Ufa'nın nüfusu 1.072.291'dir. Bu nüfusun % 49'unu Ruslar, % 28'ini Tatarlar, % 17'sini Başkırtlar ve % 6'sını diğer milliyetler oluşturmaktadır. İlk caminin 1830'da inşa edildiği Ufa'da 2013 yılı itibarıyla on sekiz cami bulunmaktadır. Bunlardan en büyüğü olan Lâle (Tülpan) Camii mimariyle dikkat çekmektedir ve şehre gelen turistlerin ziyaret ettiği yerlerden biridir. Ufa'da on yedi devlet müzesi, otuzdan fazla üniversite bulunmaktadır (2013). Şehrin en büyük kütüphanesi Zeki Velidi Togan adını taşımaktadır (ünlü Türk tarihçisi Togan, XX. yüzyılın başlarında bu şehirdeki Osmaniyeye Medresesi'nde de okumuştur). Başkırdistan İlimler Akademisi ve akademiye bağlı Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü ile Gilim (İlim) Yayınevi başşehir Ufa'nın en önemli ilim ve yayın merkezlerinin başında gelmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

R. G. Kuzeev, *Proishozhenie Rossiyskogo Naroda. Etničeskiy Sostav, İstoriya Rasseleniya*, Moskova 1974, s. 219; a.mlf., *İtil-Ural Türkleri* (trc. Arif Acaloğlu), İstanbul 2005, s. 456; *İstoriya Ufi: Kratkiy Oçerk*, Ufa 1981; *Başkırtostan. Kratkaya Entsiklopediya*, Ufa 1996, tür.yer.; S. İ. Rudenko, *Başkırtlar* (trc. Roza-İklil Kurban), Konya 2001, s. 36-37; *Narodı Başkırtostana. İstorično-Etnografičeskie Oçerki*, Ufa 2002, tür.yer.; F. G. Hisamitdinova, *Nazvaniya Başkırtskih Nasesennih Punktov XVI-XIX Vekov*, Ufa 2005, tür.yer.; a.mlf. – R. Z. Yanguzin, *Korennie Narodı Rossii: Başkırtı*, Ufa 2007, tür.yer.; İ. V. Nigmatullina, *Staraya Ufa*, Ufa 2007; A. K. Matveev, *Geografičeskie Nazvaniya Urala: Toponomičeskiy Slovarı*, Ekaterinburg 2008, s. 294-296; İlyas Kamalov, "Başlangıçtan Günümüze Başkırtlar", *Tarihten Bugüne Başkırtlar: Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler* (haz. A. Melek Özyetgin v.dğr.), İstanbul 2008, s. 25-38; A. R. Şırgazin – D. B. Kalimullina, *Ufa. Pamyatniki İslamskoy Kulturi*, Ufa 2008, s. 11-28; "Respublika Başkırtostan", *Tatarskaya Entsiklopediya*, Kazan 2010, V, 60-61; Tuncer Baykara, "Togan, Ahmet Zeki Velidi", *DİA*, XLI, 209.

İLYAS KEMALOĞLU

ULUCAMİ

Antakya Ulucamii ve Külliyesi. Hatay ili Antakya merkez ilçesinde yer alan külliye cami, medrese, yazlık cami, şadırvan, iki adet türbe, çeşme, imaret ve dükkânlar gibi farklı dönemlerde inşa edilmiş yapılardan meydana gelmiştir. Caminin inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bu

konuda tesbit edilebilen en eski veri minarede bulunan satrançlı kûfi kitâbedeki 670 (1271) tarihi olup Memlûk Sultanı I. Baybars'ın şehre hâkim olduğu döneme aittir. 1265'te (1849) Câmî-i Kebîr ve bitişiğindeki yazlık cami tamirat görmüştür. Külliyedeki kitâbelerden minarenin 1117 (1705) ve 1206 (1791-92), batı kapısının 1250 (1834-35), medresenin 1265 (1849), caminin 1293 (1876) yıllarında onarım gördüğü öğrenilmektedir. Külliye yapılarının son onarımları 1986 ve 2002 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmiştir.

Günümüzde külliye yapıları, belli bir geometrik düzen göstermeksizin bazı kısımları komşu yapılarla sınırlanan iki ayrı avlu içinde ve çevresinde şekillenmiştir. Yapı topluluğu, tarihî şehir dokusu içinde Âsi nehrinin doğusunda nehrin iki yakasını bağlayan ana köprünün yakınında bulunur. Cami batıdan ve doğudan birer kapısı olan dış avlunun güneyinde yer alır. Medrese hücreleri iki ayrı grup halinde düzenlenmiştir. İlk doğu avlu kapısı ile caminin kuzey duvarı arasında, diğeri avlunun kuzeyindedir. Camiden ayrı konumlanan minare kuzeydeki medrese hücreleri arasına onlara bitişik olarak yerleştirilmiştir. Şadırvan avlu içinde batıya doğru yaklaşmış durumdadır. Caminin güneybatısında yazlık cami bulunur. Her ikisi arasında arka kısımdaki hazîreye ve oradan da imaretin yer aldığı ikinci avluya geçilir. İki türbeden biri caminin kible duvarına dıştan bitişik halde, diğeri ise ikinci avluda imaretin batısındadır. İkinci avlunun güneydoğu yönünde bağımsız bir girişi daha vardır. Bu yönde caminin doğu duvarı ile güneyden ona bitişen komşu yapı arasında kalan kısımda bir çeşme mevcuttur. Yapı topluluğu, güneydoğudan kuzeybatıya doğru çeşitli açılar yaparak uzanan bir dizi dükkânla çevrilidir. Günümüzde kuzeydeki medrese hücrelerinin büyük bir bölümü de dışarıya açılan dükkânlara dönüştürülmüştür.

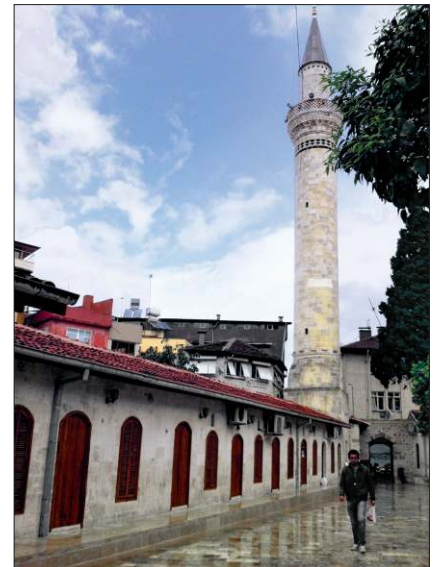
Duvarları kesme taş malzemeye kaplı caminin harimi enine dikdörtgen planlı, iki sahnalı bir düzene sahiptir. Harimin doğu ve batı kısımlarındaki taşıyıcı sistem, zemin ve üst döşeme kotu açısından farklılık göstermektedir. Doğu kısımda zemin ve haç tonozlu üst örtü kotu batıdakilere göre daha düşüktür. Yapıda harim ortada beş sütuna ve bir bağımsız pâyeye oturan çift sıra halindeki on dört haç tonozla örtüldü. Tonozlar, duvarlar, ayaklar, gömme pâyeye ve sütunçelerle bunların başlıkları taştan, bağımsız sütunların gövdeleri

ise yekpâre granittendir. Yalnızca batıdaki son sütunun üst kısmı kesme taştandır. Güney ve batı duvarları dıştan dörtgen duvar payandalarıyla desteklenmiştir.

Harime avludan kuzey duvarında açılan üç ayrı basık kemerli kapıdan girilir. Kapıların ikisi batı kısmına, biri doğu kısmına denk gelmektedir. Harimin zemini avlu kotundan oldukça yüksek tutulmuştur. Harime çıkış, kapıların önlerine yerleştirilen yarım daire planlı kesme taş basamaklarla sağlanmıştır. Harimi çift sıra pencereyle aydınlanan yapıda güney ve batıdaki üst sıra pencereler basık, kuzey duvardakiler ise sivri kemerlidir. Her bir üst pencere altında yuvarlak kemerli ikişer alt pencere bulunmaktadır. Kuzey cephede iki üst pencere altına birer kapı açıklığı denk gelmiştir. Doğuda yer alan bölümde ise yalnızca basık kemerli alt sıra pencereler vardır. Harimde ayrıca mihrap nişi içinde kaş kemerli küçük bir pencere mevcuttur. Kuzey cephenin doğu kısmındaki kapı ve pencere açıklıklarının önceden daha geniş olduğu duvardaki birleşim izlerinden ve üstlerindeki birer sağır sivri kemerden anlaşılmaktadır. Doğu kısmı, dershane ya da yazlık cami olarak kullanılan bağımsız bir eyvan iken sonradan yanına eklenen ya da yenilenen batı kısmıyla birleştirilmiş olmalıdır.

Mihrap yalın ele alınmış ve sivri kemerle sonlandırılmıştır. Bunu kuşatan dikdörtgen çerçevenin tepeliğinde bir sıra

Antakya Ulucamii'nin minaresi ve avlunun kuzey kısmında yer alan medrese

mukarnas dizisi köşelerde birer kandillikle bitirilmiştir. Doğu kısmında yer alan ikinci mihrap yine yalın ve sivri kemerlidir. Tepeliği düz dikdörtgen alınığa sahiptir ve iki yanda yalın birer kandillikle bitirilmiştir. Minber mermer olup yer yer doğal taş malzeme kullanılmıştır. Aynalık kısmının eteklerinde üç adet kaş kemerli açıklık bulunmaktadır. Kapısı mukarnaslı tepelikli olup basık kemerli, köşk altındaki açıklık ise sivri kemerlidir. Köşk kısmı, köşelerde sivri kemerlerle birbirine bağlanan mukarnas başlıklı dört sütuna oturan kubbe ile örtülmüştür. Korkulukta kare ve daireler içinde bitkisel ve geometrik geçmeler işlenmiştir.

Caminin kuzey cephesinde orta aksta iki pencere arasında bir onarım kitâbesi yer alır. Bütün cephelerde kapı ve pencere açıklıkları kesme taş söveleriyle cephenin karakterini belirleyen elemanlardır. Batı ve güney cephelerinin alt kısımlarında büyük boyutlu kesme taşlara, üst kısımlarında ise kabaca yontulmuş taşlara yer verilmiştir. Batı cephesindeki payandalar iki adet sivri kemerle birbirine bağlanmıştır. Güney duvarının yapının doğu kısmında kalan bölümüyle doğu cephesi moloz taşlardan oluşmaktadır. Güney cephesinde, mihrabın doğusunda kalan ikili pencere dizisinin orta aksına denk gelen üstlük pencere sonradan kapatılmıştır. İkinci pencere ise burada kible duvarına bitişik olarak inşa edilen türbenin

içine açılmaktadır. Kesme taş minarenin kaidesi kare planlı olup gövdesi yirmi iki kenarlıdır. Silindirik petek kurşun kaplı konik külâhla sonlanmıştır. Üstte siyah-beyaz taşlarla alternatif palmetli bir dizi işlenmiş olup şerefesi mukarnaslı geçişe sahiptir. Külâhın alt kısmında da iki renkli taş işlemeli mukarnas sırası vardır.

Medrese. Caminin kuzey duvarına dar kenarından bitişik olan iki hücre, batıda basık kemerli birer kapı ve ikişer pencere dizisi, kuzeyde bir pencere ve kapı aksları üzerindeki birer kaş kemerli pencerele-riyle avluya bakar. Kuzey duvarı boyunca önünde bir sekisi olan taş duvarlı yapının sokağa bakan batı cephesinde de basık kemerli iki penceresi vardır. Camiden sonra yapıldığı anlaşılan medresenin kuzeydeki ikinci bölümünde ise özgün halinde minarenin doğusunda bir, batısında çeşitli boyutlarda yedi hücre bulunduğu anlaşılmaktadır. Güney cephesindeki basık kemerli kapı ve pencere açıklıkları avluya bakar. Minarenin batısında kalan on sıra açıklığın üstünde kaş kemerli birer tepe penceresi mevcuttur. Medresenin her iki bölümü birbiriyile uyum içindedir ve aynı ya da yakın tarihlerde inşa edilmiş olmalıdır. **Yazlık Cami.** Günümüzde bir kısmı yıkılmış ve kalanı büyük ölçüde değişikliğe uğramış olan bu camiden kalan izler ve şehrin 1929 tarihli kadastro haritası incelendiğinde enine dikdörtgen planlı, doğuda bir, kuzeyde iki sütuna oturan üç sivri kemerli açıklığa, güneyde orta akstaki yarım daire planlı ve sivri kemerli yalın mihrabın iki yanında bulunan üçer basık kemerli pencereye sahip bir yapıda olduğu anlaşılmaktadır. Caminin doğu ve batı kısımları tek bir yapı haline getirildikten sonra inşa edilmiş olmalıdır.

Şadırvan. Doğal taştan on iki kenarlı su haznesine sahiptir. Haznenin köşelerine binen ahşap dikmelere oturan ahşap konstrüksiyonlu, dıştan saç kaplı piramidal külâhla örtülmüştür. Külâhın saçakları ahşap kaplamalıdır. Dikmeler kıvrımlı desenleri olan ahşap parçalarla birbirine bağlanmış, dikmelerin çevresi dıştan belli bir yüksekliğe kadar yine haznenin üzerine binen, desenli metal korkulukla çevrilmiştir. Yapı geç döneme aittir. **Şeyh Abdurrahman Efendi Türbesi.** Caminin kible duvarına bitişik olarak doğal taştan inşa edilen türbe kare planlıdır. Cami mihrabının doğusunda kalan ikinci pencere açıklığı türbeye bakmakta ve bunun doğusundaki payanda duvarı aynı zamanda türbenin kuzeydoğu köşesini

oluşturmaktadır. Batı cephesinde basık kemerli giriş kapısı ve bir mazgal pencere ile güney cephesinde bir tepe penceresi bulunur. Haç tonozlu döşemesi, muhdes betonarme düz çatıyla örtülmüştür. Yapı ile cami duvarı arasındaki ilişki türbenin sonradan eklendiğini göstermekte, basit ve yalın yapısı geç döneme işaret etmektedir. **Şeyh Hüseyin Efendi Türbesi.** Caminin güneyinde yer alan kare planlı doğal taş yapılu türbe haç tonozla örtülmüş, üzeri muhdes alaturka kiremit kaplı kırma çatı ile kapatılmıştır. Girişi doğu cephesinin ortasındadır. Batı cephesinde aynı aks üzerinde bir penceresi vardır. **Çeşme.** Caminin güney duvarına doğu yönden bitişen ve doğuya doğru çıkıntı yapan komşu yapının kuzey cephesinde dikdörtgen planlı sivri kemerli yalın bir nişten ibarettir. **İmaret.** Caminin güneydoğusundaki yapı iki ayrı kütle halinde düzenlenmiştir. Güneyde doğu-batı doğrultusunda konumlanan iki mekân ve batıda diğerine zıt doğrultuda üç mekândan oluşur. Burada yan mekânlara ortadaki eyvanımsı bölümden girilir. İmaret şehirdaki konut mimarisine uygun bir karakter gösterir. **Dükkânlar.** Birinci avlu güneydoğudan kuzeybatıya doğru sınırlayan dükkânların 1929 tarihli haritada bugün mevcut olanlardan farklı komunda ve biçimde olduğu görülmür. Kaynaklarda 1931 yılının ilk yarısında ulucami dükkânlarının yıkıldığı, maliyeti vakıflarca karşılanan yeni dükkânlar yapıldığı belirtilir. Kısmen taş ve tuğla duvarlı, düz betonarme çatılı mevcut dükkânlar bu tarihte inşa edilenler olmalıdır. Şehrin Fransız işgali ve yönetimi altında bulunduğu bu dönemde karşımıza çıkan eklektik bezeme kompozisyonu içeren mevcut batı avlu kapısı da aynı tarihte yapılmış olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmet Tekin, *Antakya Tarihinden Yapraklar ve Halefzade Süreyya Bey*, Antakya 1993, s. 63; a.mlf., *Hatay Tarihi: Osmanlı Dönemi*, Ankara 2000, s. 32; Ataman Demir, *Çağlar İçinde Antakya*, İstanbul 1996, s. 128, 158, 159, 173; F. Mine Temiz, *XIX. Yüzyıl ve Sonrasında Antakya'nın Kentsel Mekan Oluşumunda Meydana Gelen Değişiklikler ve Kurtuluş Caddesi* (doktora tezi, 2002), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 23, 36, 39; a.mlf., "Antakya Ulu Cami Külliyesi", *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Eskişehir 2012, II, 771-774; Adem Kara, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya 1800-1850* (doktora tezi, 2004), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 72; Ahmet Gündüz, *XVI. Yüzyılda Antakya Kazası (1550-1584)*, Hatay 2009, s. 38; Halil Sahillioğlu, "Antakya", *DİA*, III, 231.

F. MİNE TEMİZ

Antakya Ulucamii'nin harim kısmından bir görünüşü

